

SERBEST PİYASA EKONOMİSİ ve “İKTİSADİ GÜÇ”

Erol KATIRCIOĞLU*

Özet**

Serbest Piyasa ekonomisi Liberal İktisat Paradigması içinde, refahlarını artırmak isteyen iktisadi aktörlerin, bu amaçlarını gerçekleştirmek için birbirleriyle özgürce rekabet edebildikleri ve bunu yaparken de hiçbiri tarafından amaçlanmamış olsa da tüm toplumun refahının da artışına yol açtıkları bir düzen anlamına geliyor. Böylesine ifade edilen bu “ideal” düzenin oluşabilmesi için ise iki temel varsayım yapmak gerekiyor. Bunlardan birincisi homojen mal üreten çok sayıda firma vardır, ikincisi ise piyasalara giriş-çıkış serbesttir. Oysa dikkat edilirse ideal bir düzen için gerekli olan bu koşullar aynı zamanda “İktisadi güç”ü de iktisadi analizin dışına atan koşullardır. Çünkü birinci varsayım hiç bir aktörün içinde bulunduğu ekonomik ortamı değiştirecek bir gücünün olmadığını, ikincisi ise, böyle bir güç olsa bile bu gücün uzun süre sürdürülemeyeceğini ima etmektedir. dolayısıyla Liberal İktisat paradigması “ideal” ve “kendiliğinden” bir düzenin teorisini yaparken, aynı zamanda böyle bir düzenin önünü tıkayacak “İktisadi güç” olgusunu da iktisadi analizin dışına atmaya çalışmaktadır. Bugünün tartışmalı iktisadi konularının birçoğunun arka planında bu “İktisadi güç” olgusunun reddi yatmaktadır.

Hepimiz oldukça sık duyuyoruz. Radyodan, televizyondan, ekonomiyle ilgili önemli bir karar açıklanırken, yetkililer aldıkları kararların “serbest piyasanın” gereği olduğunu söylüyorlar.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İngilizce İktisat Bölümü
[e-mail: erka@turk.net]

** For the summary in English see the end page of the Article

Örneğin Başbakan, devalüasyon kararını "piyasaların istediğini yaptık!" diyerek savunuyor. Maliye Bakanının faizlere sınır getirileceği yönündeki sözleri ise "serbest piyasa" ekonomisine aykırı bulunuyor ve şiddetle eleştiriliyor. Medyada hemen hemen her gün "serbest piyasa ekonomisi" konuşuluyor, tartışılıyor.

Anlamalarını tam olarak bilmemek de kullandığımız bazı kavramların hayatımızda önemli olduklarını biliyoruz. Neredeyse kutsal bir anlam yüklenen ya da her iktisadi kararın meşruiyetini sağlayan - ya da sağlamayan - bu "serbest piyasa" kavramı da bunlardan biri. Peki ama, adına yaşam dediğimiz, düşlerimiz ve gerçeklerimiz arasında sıkışmış sınırlı zaman diliminin çoğunu tükettiğimiz şu iktisadi ilişkiler dünyasının "serbest piyasa" olup olmaması gerçekten o kadar önemli mi? Herşeyden önce ne anlama geliyor bu kavram? Bizim irademiz dışında varolan ve eğer uygun davranırsak kendi kişisel refah ve mutluluğumuzu sağlayabileceğimiz bir düzenin varlığına mı işaret etmekte? Yoksa, toplumda yalnızca belirli insanların yararına diğerlerinin zararına çalışan bir düzen mi sözkonusu olan?

Liberal iktisat paradigması, serbest piyasa ekonomisini, refahlarını artırmak isteyen bireylerin, bu amaçlarını gerçekleştirmek için birbirleriyle özgürce rekabet edebildikleri ve bunu yaparken de, hiçbiri tarafından amaçlanmamış olsa da toplumun toplam refahının artmasına yol açtıkları bir düzen olarak tanımlıyor. İktisat biliminin kurucusu sayılan Adam Smith'e göre bireylerarası rekabet, sanki "görünmez bir el" gibi toplumun da refahının artmasına yolaçmakta ve bu nedenle de herhangi bir dış müdahaleye (örneğin devlet tarafından) gerek olmaksızın "doğal" bir düzenin oluşmasını sağlamakta.

Belirli bir özgürlük alanı içinde, bireylerin kendi amaçlarını gerçekleştirme çabalarının, aynı zamanda toplum için de "en iyi" sonuçların ortaya çıkmasına neden olabileceği bir düzen, kuşkusuz ideal bir düzendir. Fakat böyle bir düzenin varolabilmesi için, ilk olarak, bireyler arasında özgürlük kullanımından kaynaklanan bir çatışma olmadığını varsaymamız gerekiyor. Bir başka ifadeyle özgürlüğü kişisel bir eylem alanı, diğerleriyle herhangi bir ilişkiyi içermeyen bir eylem alanı olarak tanımlamamız gerekiyor. Fakat bu durumda rekabet kavramı ne anlama gelecektir? Örneğin, benim kişisel özgürlüğümü kullanarak aşırı bir kapasiteyle bir piyasaya girmiş olmam daha düşük maliyetler elde etme amacı taşıdığı kadar, aynı piyasaya girmek isteyen diğer firmaları caydırmaya yönelik bir tehdit amacı da taşıyabilir. Nitekim bu durumda, piyasaya girmek isteyen firmalar, bu tehdit karşısında giriş özgürlüklerinden vazgeçmek zorunda kalacaklarından özgürlükleri benim özgürlüğüm tarafından kısıtlanmış olmayacak mıdır? Dolayısıyla, kişisel amaçlarını gerçekleştirmek isteyen bireyler rekabet süreci içinde kendi özgürlüklerini gerçekleştirirken rakiplerinin özgürlüklerini kısıtlayabiliyorlarsa, bu durumda serbest piyasa düzeninin yine de "ideal" bir düzen olduğunu söylemek zorlaşacaktır.¹

İkinci olarak, hiçbir toplum bir "sıfır" noktasından başlamadığına göre, bireyler arasında, kişisel yetenek, algılama ve hırs gibi faktörlerin dışında, sahip olunan

donanım ve mülkiyet farklılıklarının da rekabet sürecini etkilemediğini varsaymamız gerekiyor. Çünkü bireyler arasında mülkiyet farklılıkları varsa, kendi kişisel amaçlarını gerçekleştirmek üzere piyasada yarışan bireyler bu farklılıklara dayanarak rakiplerinin özgürlüklerini kısıtlayabilirler. Bu durumda serbest piyasa düzeni “herkes”den çok, yalnızca “mülk sahibi bireyler” için “en iyi” sonuçlar üreten bir düzen olmayacak mıdır?

Kısacası, rekabet sürecinde iktisadi aktörler arasında özgürlüklerinin kısıtlanmasına yönelik davranışlar sonucunda “güç” elde etmek mümkün olabiliyorsa veya iktisadi aktörler arasında mülkiyet farkları rekabet sürecinde iktisadi bir “güç”e dönüştürülebiliyorsa, böyle bir düzen ne denli “ideal” bir düzen olacaktır?² Bireyler arasında “güç” farklarının olduğu bir toplumda rekabet süreci, “herkes” için değil yalnızca “güç”lüler için “en iyi” sonuçları üreteceğinden, liberal iktisatçıların “serbest piyasa” düzeni, kaynağı ne olursa olsun, “iktisadi güç” ün iktisat alanının dışına çıkarılmasını gerektiriyor. Nitekim bu sorularla karşılaşan Liberal iktisatçılar (özellikle neoklasikler), iktisadi gücü analizlerinin dışına çıkaran iki temel varsayım yapmışlardır: 1- Piyasalarda homojen mal üreten çok sayıda üretici vardır, 2- Piyasalarda giriş-çıkış serbesttir.

Bu varsayımlardan birincisi, hiçbir üreticinin davranışının piyasa koşullarını etkileme “gücünün” olmadığını, onları veri olarak alması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü, aktörlerin çok sayıda olması, içlerinden herhangi birinin piyasa koşullarını etkilemeye yönelik bir davranışının diğerleri tarafından duyulamayacak kadar önemsiz kalmasına neden olacaktır. Bu da hiç bir aktörün piyasa koşullarını değiştirebilecek bir gücünün olmadığı anlamına gelir. İkinci olarak piyasalara giriş-çıkışın serbest olması varsayımı ise, herhangi bir nedenle bir “güç” elde edilmiş olsa bile bu gücün uzun dönemde devam ettirilemeyeceğini garantiler. Çünkü, piyasalara girişler serbest olduğu sürece yeni girişimcilerin piyasaya girerek yaratacağı rekabet, güç dağılımının yeniden eşitlenmesini sağlayacaktır. Kısacası, bu iki varsayımın geçerli olduğu bir toplumda, hiçbir kimse, herkesin “doğal” olarak sahip olduğu “güç”ten daha fazlasına talip olamaz, olsa da elde edemez.³

Böylece tanımlanan bireylerden oluşan bir toplumda çıkarlarını maksimize etmek üzere davranan aktörler, örneğin üreticiler, kendilerine veri olan teknolojiyi (malietleri) ve yine veri olan fiyatları dikkate alarak kârlarını maksimize eden üretim seviyelerini, tüketiciler ise, yine aynı şekilde kendi doğaları (genleri!) tarafından belirlenen veri tercihlerini ve veri fiyatlarını dikkate alarak faydalı genleri maksimize eden talep seviyelerini bulacaklardır. Eş zamanlı olarak alınan bu kararlar sonucunda, üreticilerin çabalarını yansıtan üretim maliyetleri, tüketicilerin faydalarını yansıtan fiyatlara eşit olacağından piyasada hiç kimse durumunu değiştirmek istemeyecek,

yani piyasada "en iyi" kaynak dağılımının sağlandığı bir denge durumunu ortaya çıkacaktır.

Bu denge durumunda üretilen mal ve hizmetlerin değeri, bunların üretilmesinde kullanılan üretim faktörlerinin (emek, sermaye ve toprak gibi) marjinal katkılarının toplamı olacağından, her üretim faktörü üretiminden, üretime kattığı kadar bir pay alacaktır. Dolayısıyla, **üretim faktörlerinin** elde ettikleri gelirler üretime ne ölçüde katkı yaptıklarına göre belirlenmiş olacağından, üretim sonucunda ortaya çıkan gelir dağılımının mülkiyet dağılımıyla hiç bir ilişkisi olmayacaktır. Mülkiyet dağılımının olsa olsa **bireyler** arasındaki gelir dağılımıyla bir ilişkisi olduğu iddia edilebilirse de, bu da ekonominin değil daha çok sosyolojinin konusuna girer.

Görüldüğü gibi, Liberal paradigma, rekabet sürecinde "İktisadi güç"ü ve kullanımını (stratejik davranışları) analizin dışına çıkardığından, iktisadi aktörleri, tek işlevleri veri fiyatlar ve veri teknoloji (ve tercih) setiyle çıkarlarını maksimize etmeye çalışan bireylere indirgemiş olmaktadır. İktisadi aktörlerin içinde buldukları piyasa koşulları (hem arz ve hem de talep koşulları olarak) kendilerine dışsal olduklarından, yapabilecekleri tek şey kendilerine dışsal olarak bu koşullara en iyi uyumu sağlamaya çalışmak olmalıdır.

İktisadi aktörleri çevreleyen bu dışsal dünya, her toplumun neredeyse "doğal" olarak sahip olduğu teknoloji ve doğal kaynaklar tarafından belirlenen bir dünya olduğundan, serbest piyasa ekonomisi bu faktörlerin belirlediği ve "doğal" olan bir düzene toplumun uyum sağlamasını mümkün kılan bir mekanizma anlamına gelmektedir. Bir toplumdaki bireyler kendilerini bu düzene ne denli iyi uyarılabiliyorlarsa, o denli hayatta kalma şansları olacak, aksi durumda iktisadi faaliyetlerin dışına düşeceklerdir. Bu düzen içinde bireyler, bu uyumu yapıp yapmamakta "özgürdürler" ama, hiç bir "güç"leri olmadığı için de bu bireysel "özgürlük"lerini düzeni değiştirmek için kullanamazlar. Dolayısıyla en iyi kaynak dağılımını sağladığı kabul edilen "serbest piyasa" düzeni, iktisadi aktörleri homojen, güçsüz, pasif ve önemsiz bireylere indirgerken, aynı zamanda toplumun kıt kaynaklarının "en etkin" dağılımı sorununu da, teknoloji ve doğal kaynaklar tarafından belirlenen "doğal" bir düzene uyum sorununa indirgemiş olmaktadır.

Liberal iktisatçıların iktisadi gücü (ve bu gücü elde etmeye yönelik stratejik davranışları) iktisadi analizlerin dışına atmaları bu gücün olmadığını değil olsa olsa bu iktisatçıların ideolojik tercihlerinin bu yönde olduğunu gösterir. Gerçekten de 18. yüzyıl İngilteresinde, ekonominin hemen hemen her yönüne müdahale eden merkentalist bir devletin varlığı altında iktisadi aktörlerin güçlerinin önemsiz olduğunu,

ekonominin her iradenin üstünde bir çeşit doğal yasalara tabi olduğunu iddia etmek, yeni iktisadi aktörler açısından merkantalist devlete karşı çıkmanın akılcı bir yoluydu. Eğer, toplumun kıt kaynaklarının en iyi dağılımı, toplumun sahip olduğu doğal kaynaklar tarafından belirlenen “doğal” bir düzene en iyi uyumun sağlanmasıyla sağlanabiliyorsa ve üstelik bu sonuç hiç kimsenin olan bitene müdahale edemediği bir ortamda neredeyse kendiliğinden gerçekleşebiliyorsa, o zaman devlete ve devlet müdahalesine ne gerek vardır? Bu durumda en anlamlı iktisat politikası doğal olarak “Bırakın yapsınlar! Bırakın geçsinler!” olmalıdır.

Ne var ki, devletin ekonomik alandan büyük ölçüde çekildiği daha sonraki yıllarda, iktisadi aktörlerin güçlerinin daha bir görünür hale gelmesi (örneğin büyük ve güçlü firmaların ve sendikaların ortaya çıkması), serbest piyasa ekonomisinin teorik varsayımlarıyla açıkça çelişmeye başlamıştı ki bu durumu bazı iktisatçılar görmezlikten gelemediler.

Eksik Rekabet Teorileri

Kendilerine daha sonraları **eksik rekabet teorisyenleri** adı verilen bu iktisatçılar⁴ Liberal paradigmanın varsaydığı “homojen mal üreten”, sayıları **çok** olduğu için herhangi bir iktisadi güçleri olamayan üreticiler dünyasının gerçek dünya ile bir ilişkisi olmadığını ileri sürdüler. Bu iktisatçılara göre gerçek dünyadaki üreticiler, reklam ve diğer satış artırıcı faaliyetlerle mal farklılaştırması yapabilen, ölçek ekonomilerinden farklı yararlanabilen ve yeni teknolojik buluşlar gerçekleştirebilen, kısacası iktisadi güçleri olan üreticilerdir. Bu üreticilerin rekabet sürecinde, sahip oldukları iktisadi güçlerini kendi lehlerine kullanabilme olasılığı, serbest piyasa düzeninin “herkes” için değil, yalnızca bu güçleri olan üreticiler için “iyi” sonuçlar veren bir düzen durumuna indirgeyecektir. İktisadın gerçek bir sosyal bilim olabilmesi için ise bu durumu dikkate alması ve bir anlama iktisadi gücü iktisadi analize dahil etmesi gerekmektedir. Bu anlayış çerçevesinde oluşturulan yeni teoriler ise (örneğin tekelci rekabet, oligopol, duopol gibi), iktisadi aktörlerin kendilerine veri olan çevre koşullarını değiştirmeye yönelik davranışlarını serbest piyasa ekonomisine etkilerini analiz eden teorilerdir.

Eksik rekabet teorileri Liberal paradigmanın dışladığı iktisadi gücü öne çıkarırken, aslında bu gücün varlığı halinde serbest piyasa ekonomisinin kendisine atfedilen “en iyi” kaynak dağıtım işlevini de yerine getiremeyeceğini ima etmektedirler. Çünkü, eğer iktisadi aktörler gerçekten bir güce sahiplerse, fiyatlar üzerinde belirleyici bir etkileri var demektir ki bu da fiyatların, veri alınmayıp, üreticilerin kendi istekleriyle oluşturulduğu anlamına gelir. Bu durumda fiyatlar üreticiler tarafından şişirilebileceğinden fiyat - maliyet ilişkisi kopacak ve bunun sonucunda da “en iyi” kaynak dağılımının sağlandığı denge durumu gerçekleşmeyecektir.

Aynı şekilde, eğer bazı aktörler ürünlerine diledikleri gibi yüksek fiyatlar koyabiliyorlarsa, görece olarak daha yüksek gelir elde ediyorlar demektir ki bu da toplumda gelir dağılımının bozulacağı anlamına gelecektir.

Görüldüğü gibi bu eleştiriler, doğrudan doğruya serbest piyasa ekonomisinin temellerine yöneltilmiş, iktisadi gücün varlığının kabulü halinde onun nasıl "ideal" bir düzen olmaktan çıkacağını gösteren eleştirilerdir. Aslında Eksik Rekabet teorileri Liberal paradigmayla ilgili ilginç ve önemli eleştiriler getirmiş oldukları halde, bu eleştirilerin ortaya koydukları soruların yanıtlarını ancak kısmi olarak verebilmişler ve iç tutarlılığı olan genel bir çerçeve geliştirememişlerdir. Bunun nedeni büyük ölçüde bu tür piyasalardaki firma davranışlarının karmaşıklığıdır. Çünkü eğer bu teorilerin önerdikleri gibi, piyasalarda az sayıda ve iktisadi gücü yüksek firmalar varsa, bu piyasalarda fiyat ve miktar kararları nasıl alınacaktır? Örneğin, fiyatını piyasa fiyatının bir miktar altında tesbit etmek isteyen bir firma, rakiplerinin misillemesiyle karşılaşır ne olacaktır? Bu durumla karşılaşma olasılığı sahip olduğu tüm piyasayı kaybetmesi anlamına geleceğinden, firma, rakiplerinin nasıl davranacağını önceden bilmek ya da en azından tahmin etmek zorundadır. Bu da, firmaların karşılıklı bağımlı ilişkiler içinde ve beklentilere göre karar aldıklarını gösterir. Dolayısıyla, az sayıda firmadan oluşan piyasalarda kararların birbirlerine bağımlı hale geliyor olması ve rakiplerinin davranışlarıyla ilgili farklı beklentilerin varlığı, bu tür piyasalarda fiyat ve miktarın nasıl oluştuğunu modellemeyi zorlaştırmaktadır. Bunun yanında, piyasalarda fiyat ve miktar kararlarına dolaylı olarak etki edebilecek daha bir çok değişkenin varlığı (örneğin, kalite, model, reklam, araştırma ve geliştirme gibi) iktisadi aktörlerin davranışlarının analizini adeta imkansız hale getirmektedir.⁵

Görüldüğü gibi, Liberal iktisat paradigmasının iktisadi gücü dışlayan tutumunun eleştirisiyle yola çıkan Eksik rekabet teorileri, ortaya attıkları soruları tam olarak yanıtlayamamış olmalarına rağmen, piyasalarda iktisadi gücün varlığı halinde, serbest piyasa düzeninin "ideal" bir düzen olamayacağını, herkes için "en iyi" sonuçlar üretmeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Geliştirdikleri kısmi modeller ise daha sonraları, serbest piyasa ekonomisinden "sapmalar" olarak değerlendirilmiş ve Liberal iktisat paradigmasına eklenmişlerdir.

Doğal Düzen ve Yasal Müdahale

Eğer, serbest piyasa düzeni iktisadi aktörlerin şu veya bu şekilde elde ettikleri "güç" nedeniyle "doğal" bir düzen olmaktan uzaklaşıyorsa, bu durumda bu "güç"ün giderilmesi veya en azından kontrol edilmesi gerekir. Bir başka deyişle, serbest piyasa düzeninin "doğal" işlerliğinin, iktisadi aktörlerin elde ettikleri "güç" nedeniyle bozulması halinde, **kamusal müdahaleyle** bu işlerliği yeniden sağlamak gerekir.

Çünkü aslolan, iktisadi aktörlerin, içlerinde çalıştıkları piyasa koşullarına kendilerini tam olarak uyarlayabilmelerini sağlayacak olan rekabet ortamının oluşturulmasıdır. Eğer bu ortam bazı aktörlerin elde ettikleri “güç” nedeniyle bozuluyorsa, bu “güç” giderilmeli veya en azından kontrol altına alınmalıdır. Bu da kamunun ekonomik sürece fiilen müdahalesi anlamında olmasa da yasal bir çerçeveye müdahalesini gerekli kılmaktadır. Eksik Rekabet teorilerinin getirdiği eleştiriler karşısında böyle bir değerlendirme yapan bazı iktisatçılar, liberal iktisat paradigması içinde kalarak, iktisadi gücün ve bu gücün yarattığı sorunların “anti-tröst” adı verilen yasalarla kontrol edilmesi gerektiğini savundular ve sonuçta bugün hemen hemen bütün ülkelerde uygulanmakta olan anti-tröst yasaları ve kurumları ortaya çıkmış oldu.⁶

Bu yaklaşım çerçevesinde iktisadi gücün çarpıttığı ekonomik ilişkileri “doğal” düzene uygun hale getirmeye çalışan Liberal paradigma bunu yaparken özellikle uygulamada başka bir sorunla karşılaştı. Eğer bir firma, sahip olduğu iktisadi gücü rekabet sürecini bozmaya yönelik bir davranışla değil de, elde ettiği üstün performansla kazanmışsa bu durumda ne olacaktır? Bir başka ifadeyle, eğer bir firma piyasadaki egemen konumuna, örneğin araştırma geliştirme faaliyetlerinden elde ettiği yeni bir teknoloji sonucunda ulaşmışsa, bu konum iktisaden meşru sayılmayacak mıdır? Sonuçta ekonomik etkinliği artırarak (kaynakları daha iyi kullanarak) elde edilmiş bir iktisadi güç hangi gerekçelerle giderilmeye ya da kontrol edilmeye çalışılacaktır.

Gerçekten de, firmaların boyca büyümesi sonunda piyasalarda az sayıda büyük firmanın oluşması ve bunların da yüksek kârlar elde ediyor oluşları, onların bu kârları fiyatları şişirerek (ya kendi güçlerine dayanarak ya da diğer firmalarla birlikte davranarak) elde ettiklerini göstermez. Eğer bu firmalar, yeni üretim yöntemleri, yeni teknolojiler, yeni pazarlama teknikleri gibi faaliyetlerle maliyetlerini kısıyorlarsa, bu durumda fiyatlar aynı kalırken maliyetler düşeceğinden kârlar artacaktır. Anti-tröst yetkililerinin, iktisadi gücü yüksek bu firmaları, yalnızca büyük oluşlarından veya yüksek karlar elde ediyor oluşlarından dolayı kontrol altına alma çabaları etkinsizliğin ve verimsizliğin ödüllendirilmesinden başka bir anlam taşımayacaktır.⁷

Aslında karşılaşılan bu sorun, Liberal paradigmanın iktisadi gücü dışlayan yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Çünkü, yukarıda da belirttiğim gibi, Liberal iktisat (özellikle neoklasik versiyonu) serbest piyasa ekonomisinin “adil”, kendiliğinden” ve “doğal” bir düzen olduğunu meşrulaştırmak için, dışarıdan (devletten) bir müdahaleye karşı çıkarken, içerden de (iktisadi aktörler tarafından) bir müdahalenin olmayacağını ya da olamayacağını söylemek zorunda kalmıştır. Bir başka deyişle, toplumsal ve ekonomik düzenin “doğal” bir düzen olabilmesi (serbest piyasa mekanizmasının iyi

çalışabilmesi) için kaynağı ne olursa olsun iktisadi gücün olmaması gerekir. Bu koşulu sağlamak için "çok sayıda" firma varsayımını yapan Liberal paradigma, bu varsayımın gerçek hayatta gerçekleşmemesi karşısında iktisadi gücü yasal müdahaleyle kontrol altına almayı önermişken, etkinliği artırarak elde edilmiş bir iktisadi güç karşısında ne önerecektir? Çünkü böyle bir iktisadi gücün giderilmeye çalışılması doğrudan doğruya iktisadi etkinliğin giderilmeye çalışılması anlamına gelecektir ki, amacı etkinliği artırmak olan iktisadın da bunu önermesi zordur.

Yarışmacı Piyasa (Contestable Market)

Liberal paradigma bu sorunu çözmek için, bu kez de, az sayıda büyük firmaların olduğu piyasalarda bile iktisadi gücün olamayacağını savunan yeni bir anlayışa yönelmiştir. Bir başka deyişle eksik rekabet piyasalarında bile (tekel, oligopol v.s.) belirli koşullar altında iktisadi gücün olamayacağını göstermeye çalışmıştır. Özellikle 1980'lerde ortaya atılan Yarışmacı Piyasa (Contestable Market) modeli bu görevi yerine getirmiştir.⁸

Yarışmacı Piyasa modeline göre, bir piyasaya girmek isteyen firmaların iki özellikleri vardır. Bunlardan birincisi, bu firmalar yerleşik firmalara göre herhangi bir maliyet dezavantajına sahip değildir. İkincisi, girişin kârlı olup olmayacağını hesaplarlarken dikkate alacakları fiyat, giriş öncesinde piyasadaki firmanın fiyatıdır. Bu iki varsayım aslında şu anlama gelmektedir: piyasaya girmek isteyen firmalar aynı maliyet yapısına sahip olduklarından, herhangi bir sermaye kaybına uğramaksızın, varolan firmanın fiyatını değiştirmesine imkan vermeyecek bir zaman aralığında, piyasaya serbest olarak girip, maliyetsiz olarak çıkabilirler. Bu koşullar ise firmaların "vur-kaç" şeklinde giriş yapabilmelerini mümkün kılan koşullardır.

Yarışmacı piyasa modeline göre herhangi bir piyasanın yapılanış biçimi (rekabetçi, tekeli, duopol veya oligopol) fizibil ve sürdürülebilir (sustainable) olmalıdır. Bir piyasanın yapılanış biçiminin fizibil olması, piyasadaki firmaların en azından üretim maliyetlerini karşılıyor olması anlamına gelirken, sürdürülebilir olması ise, bu yapılanışın kârlı olabilecek herhangi bir girişe imkan tanımayan bir nitelikte olması demektir. Bu modele göre, uzun dönemde ancak fizibil ve sürdürülebilir olan piyasa yapılanışları ayakta kalabilirler. Çünkü, eğer bir piyasa yapılanışı sürdürülebilir değilse (kârlı bir girişe imkan tanıyorsa), o zaman herhangi bir girişimci "vur-kaç" biçiminde piyasaya girip bir kâr elde edebilir demektir ki bu da sonuçta mevcut piyasa yapılanışının sürdürülebilir olmadığını ve değişeceğini gösterir. Dolayısıyla, piyasalara girişlerde herhangi bir engel olmadığı sürece, uzun dönemde ancak fizibil ve sürdürülebilir olan piyasa yapılanışları ayakta kalabilirler ve bu

yapılanış biçimlerinin tekel, duopol veya oligopol olup olmadığı ise, herbiri enaz diğeri kadar fizibil ve sürdürülebilir olduğundan önemli değildir. Bu nedenle, giriş engellerinin olmadığı bir piyasada, uzun dönemde örneğin bir oligopolcü piyasa yapısı oluşmuşsa, bu durum o piyasada herhangi bir iktisadi gücün varlığına değil, aksine bu piyasa yapısının mevcut ekonomik koşullarda mümkün olan en fizibil ve sürdürülebilir bir piyasa yapısı olduğunu gösterir. Dolayısıyla, böyle bir duruma anti-tröst yasalarının uygulanmaya çalışılmasının hiç bir mantığı yoktur. Çünkü, az sayıda büyük firmanın varlığı iktisadi güçle değil iktisadi ve teknolojik etkinlikle ilgilidir. Eğer, örneğin, piyasalarda oligopolcü firmalar varsa iktisadi ve teknolojik olarak etkin oldukları için vardırırlar, aksi halde yeni girişlerle varlıklarını sürdürmeleri mümkün olmayacaktı.

Görüldüğü gibi yarışmacı piyasa modeline göre, giriş ve çıkışlar serbest ve maliyetsiz olduğu sürece, hangi tür piyasa yapılanışı olursa olsun (tekel, duopol veya oligopol), bu piyasa yapılanışı içinde hiç bir firma fiyatları şişirebilecek bir güce sahip olamaz. Çünkü hiç bir firmanın, potansiyel rekabet baskısı altında, fiyatları maliyetlerden koparma gücü yoktur. Dolayısıyla, az sayıda büyük firmaların olduğu piyasalarda, eksik rekabet Teorilerininin iddia ettiğinin aksine, iktisadi güç aslında yoktur, olamaz. Eğer varsa, potansiyel rekabet bu iktisadi gücü ortadan kaldırır. Bu nedenle, herhangi bir piyasada gözlemlediğimiz piyasa yapılanış biçimleri en “etkin” ve “doğal” piyasa biçimlenişleridir.

Liberal paradigmanın bu yeni yaklaşımı, böylelikle, hem bir yandan iktisadi gücün analiz dışına atılması için gereken “çok sayıda firma” varsayımından ve hem de az sayıda büyük firmaların varlığı halinde iktisadi gücün kaçınılmazlığı iddialarından kurtulmayı oldukça inandırıcı bir şekilde başarmış olmaktadır. Bu modelle Liberal paradigma aslında, başlangıçtaki çok sayıda küçük ve güçsüz aktörler dünyasının “görünmez el” inin, az sayıda büyük firmaların olduğu günümüz dünyasında geçerli olduğunu iddia etmektedir. Günümüz dünyasında firmalararası hiyerarşik konumlar ve belirli piyasa biçimleri de (tekel, oligopol v.s.) “görünmez el” in ortaya çıkardığı olgulardır. Bu olgular herhangi bir şekilde iktisadi gücün varlığını değil, aksine, iktisadi aktörlerin kendilerine dışsal olan “doğal” düzene bu şekilde uyum sağladıklarını gösterir. Bu nedenle piyasalarda gördüğümüz tekel yada az sayıda büyük firma egemenliği, rekabet süreci sonunda ortaya çıkmış ve bu nedenle de iktisaden meşru kabul edilmesi gereken piyasa biçimlenişleridir.

Sonuç olarak denebilir ki, Liberal paradigmanın tanımladığı serbest piyasa ekonomisi, rekabet sürecini, iktisadi güçleri olmayan aktörlerin dışsal koşullara en iyi uyumlarını sağlayan bir mekanizma olarak görmektedir. Bu mekanizma “en sağlıklı” olanların ayakta kalmasını, diğerlerinin elenmesini mümkün kılan bir çeşit doğal

ayıklanma (natural selection) sürecidir. Bu süreçte kazananlar büyümeyle ödüllendirilirken, kaybedenler piyasadan çekilirler. Sonuçta ortaya çıkan farklılıklar doğal ve meşrudur. Bu çerçevede toplumların evrimide, toplumların kendilerine veri olan doğal kaynaklar, teknoloji ve insan malzemesi tarafından belirlenmiş bir "doğal" düzene kendilerini uyarılama sürecinden başka birşey değildir. Bu nedenle, bir ülkedeki ekonomik ve sosyal kurumların durumu, gelir dağılımı ve hatta ülkenin uluslararası işbölümündeki yeri; o ülkenin "doğal" düzene ne denli uyum gösterdiğine göre belirlenir.

Özet olarak, Liberal paradigma, serbest piyasa ekonomisinin "doğal" ve doğal olduğu için de "kaçınılmaz" bir düzen olduğunu iddia etmektedir. Doğal olan birşeye karşı olmak insanın zaman ve beyin enerjisini boşa harcamak olacağına göre, toplumsal olarak bizlerin yapabileceği hiç birşey yoktur. Öte yandan, birey olarak içinde bulunduğumuz koşullara razı olmak koşuluyla sonsuz bir özgürlüğe sahip olduğumuzdan, dilediğimizi yapabiliriz.

Liberal paradigmanın, yarışmacı piyasa modeliyle ulaştığı sonuçlar, aslında klasik liberal pozisyonun, eksik rekabet teorilerinin eleştirileri karşısında yeniden güçlendirilmesi amacını taşımaktadır. Liberal paradigma içinde Neoklasiklerin "çok sayıda firma" varsayımıyla dışladıkları "iktisadi güç" eksik rekabet teorileriyle yeniden gündeme gelince, bu sefer de "çok sayıda firma" varsayımını "vur-kaç giriş" varsayımı ile ikame etmiştir. Çünkü bir piyasada "vur-kaç" şeklinde giriş olasılığı varsa o piyasadaki firmaların iktisadi güç elde etmesi zordur.

Öte yandan yarışmacı piyasa modelinin "vur-kaç" şeklinde giriş ve çıkış varsayımı iki noktada gerçekçi değildir. Birincisi, piyasaya girecek olan firmalarla yerleşik firmaların karşılaştıkları talep ve üretim koşullarının aynı olduğu varsayımı, bu firmaların aralarında herhangi bir teknolojik farklılık olmadığı gibi mal farklılaştırmasının da söz konusu olmadığını söylemektedir.

Bu durumda, aynı teknolojiyi kullanıp ve aynı ürünü üretebilecek bir firmanın neden daha düşük bir fiyatla piyasaya girmeyip de yerleşik firmanın fiyatını esas aldığı anlaşılmamaktadır.⁹ İkinci olarak, bu modele göre giriş-çıkışlar deyim yerindeyse "baskın" şeklindedir ve bu nedenle yerleşik firmalar herhangi bir karşılık veremezler. Bu varsayım eğer girişler önemsenmeyecek bir ölçekte olsalardı doğru olabilirdi ama, sonunda piyasa yapısını değiştirebilecek ölçekte bir giriş varsayıldığına göre, böyle bir girişe yerleşik firmaların neden bir karşılık vermeyecekleri açık değildir.¹⁰

Kısacası, Liberal paradigmanın yarışmacı piyasa modeli de tıpkı serbest piyasa modeli gibi iktisadi gücü ve stratejik davranışları iktisat dışı unsurlar olarak görmektedir. Bu nedenle de piyasaya giriş-çıkış gibi stratejik bir kararı, dengenin oluşması için kritik bir unsur olarak gördüğü halde, bu kararı alacak olan firmaların stratejik davranışlarını ise neredeyse yok varsaymaktadır.

Yeni Bir Paradigmaya Doğru

İçinde yaşadığımız dünyaya ve karşılaştığımız olgulara başka bir açıdan bakarak Liberal paradigmanın önerdiği sonuçlardan farklı sonuçlara ulaşmak da mümkündür. Nitekim, eksik rekabet teorilerinin ortaya koymaya çalıştıkları iktisadi güç elde etmek üzere davranan ve böylece içinde buldukları koşulları etkilemeye çalışan aktörlerin bulunduğu bir piyasa anlayışı aslında gerçek yaşamda olan biteni daha farklı bir biçimde anlamlandırmamızı mümkün kılan yeni bir paradigmanın da ipuçlarını vermektedir. Bugün iktisat literatüründe, bu teorilerden kalkan, Dinamik Ekonomi ve Oyun Teorisi (Game Theory) çerçevesinde yürütülen birçok çalışma böylesi yeni bir anlayışın gelişmekte olduğunu göstermektedir.¹¹

Herşeyden önce rekabet olgusunu bir durum, bir piyasa yapısı olarak görmektense, bir süreç olarak görmek; içindeki iktisadi aktörleri güçsüz ve pasif olarak değil de, aksine belirli güçleri olan ve piyasa koşullarını bu güçlerine dayanarak kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmeye çalışan bireyler olarak ele almak mümkündür. Eğer rekabet olgusuna böyle yaklaşırsak bu durumda piyasa mekanizması, farklı iktisadi güçleri olan aktörlerin, bu güçlerine dayanarak uyguladıkları farklı stratejilerle piyasanın en büyük payını ele geçirmek için giriştikleri bir yarışma süreci olarak tanımlanabilir. Rekabet sürecini böyle tanımladığımızda ise, bu süreçte başlangıç koşulları ve önceden belirlenmiş kurallar kadar, aktörlerin bu süreç içinde uyguladıkları stratejiler de önem kazanır. Bir başka deyişle, piyasa koşulları, Liberal paradigmanın önerdiği gibi aktörlere tümüyle dışsal değil, aksine kısmi de olsa aktörlerin manipülasyonuna açıktır. Rekabet süresince aktörler, reklam, promosyon, mal farklılaştırılması ve model değiştirme gibi araçlarla taleplerini; atıl kapasite yaratma, dikey bütünleşmeye gitme, uzun-dönemli kontrat yapma, emek ve finans piyasalarında farklılık yaratma gibi araçlarla da arzlarını manipüle etmeye çalışırlar.¹²

Herhangi bir zamanda, aktörler için bir sıfır noktası olamayacağına göre, piyasa konumları ve bu rekabet araçlarıyla ilgili aktörler-arası asimetrik durumlar sözkonusu olacak demektir. Piyasalarda daha avantajlı olanlar sahip oldukları rekabet araçlarıyla bu avantajlı konumlarını korumak isterlerken, avantajlı bir konuma gelmek için mücadele edenler de

avantajlı olanlarla rekabete gireceklerdir. Bu nedenle rekabet süreci, iktisadi aktörlerin farklı asimetrik pozisyonlara sahip aktörler arasındaki güç ilişkilerini içerir ve bu ilişkilerden büyük ölçüde etkilenir. Rekabet sürecinin nasıl bir denge durumu yaratacağı veya bir denge durumu yaratıp yaratmayacağı ise kısmi de olsa bu sürece, bu süreçte uygulanacak stratejilere bağlı olacaktır. Dolayısıyla, iktisadi aktörlere dışsal olan bazı unsurlar rekabet sürecinin başlangıç koşullarını belirliyor olsa da, bu düzenin "en iyi" kaynak dağılımını sağlayan bir dengeye ulaşip ulaşmayacağı iktisadi aktörlerin bu süreçte nasıl davranacaklarına, nasıl stratejiler uygulayacaklarına bağlıdır. İktisadi aktörlerin uygulayabilecekleri araçların çeşitliliği ve bu araçların zaman içindeki kümülatif etkilerinin farklı olacağını göz önüne alırsak, rekabet sürecinin tek bir optimum kaynak dağılımının sağlandığı kararlı bir dengeye ulaşacağını söylemek hemen hemen imkansızdır. Aksine, bu dinamik sürecin sürekli olarak bir dengesizlik halini besleyeceği ortadadır.

Bireysel Çıkarlar ve Kamu Çıkarı

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız düşünceler, Liberal paradigma taraftarlarıncı şöyle cevaplanabilir: İktisadi aktörlerin stratejik davranışları dediğiniz ve önemsedığınız davranışları fazla abartmamak gerek. Çünkü bu davranışlar da tıpkı diğer davranışlar gibi aktörlerin, "doğal ayıklanma" sürecinin gereklerini yerine getirirken uyguladıkları davranışlardır. İktisadi aktörler stratejik davrandıklarını düşünürlerken ya da alternatifler arasında seçim yaptıklarını zannederlerken gerçekte bu sürecin gereklerini yerine getirmekten başka birşey yapmış olmazlar. Dolayısıyla stratejik davranışların da arkasında "doğal" düzen vardır ve iktisadi aktörlerin seçimleri, bu doğal düzenin aktörler aracılığıyla kendini ortaya koymasından başka bir anlam taşımamaktadır.¹³

Peki ama ya aktörlerin seçimleri gerçekte? Bu durumda, rekabet düzenini yalnızca iktisadi aktörlerin uyum sağlamaya çalıştıkları doğal bir düzen olarak görebilir miyiz? Eğer iktisadi aktörlerin seçimleri, "doğal düzenin" deyim yerindeyse "talimatlarını" yerine getirmekten başka bir anlam taşıyorlarsa, yani gerçek seçimlerse bu durumda piyasa düzeni, iktisadi aktörlerin yaptıkları seçimlerle de değiştirebildikleri bir düzen anlamına gelecektir.. Dolayısıyla, piyasalarda firmalar arası hiyerarşik durumlar ve egemen pozisyonlar doğal düzenin bir gerekliliği olarak ortaya çıkmış olgular olarak değil, aksine kendi çıkarlarına uygun davranabilmiş iktisadi aktörlerin yarattıkları olgular olarak görülmelidir.

Eğer ekonomik yapının evrimi, Liberal paradigmanın iddia ettiği gibi "doğal" bir zorunluluk değilse ve eğer iktisadi aktörlerin stratejik davranışlarının bir "kıymet'i

harbiyesi" varsa, o zaman bu davranışları belirleyen asimetrik durumlar (aktörler arası güç ilişkileri) önemli hale gelir. Çünkü özellikle değişim dönemlerinde, iktisadi aktörler arası güç ilişkileri bir sonraki dönemde hangi aktörlerin hangi pozisyonlarda yer alacağını belirler.¹⁴

Daha genel olarak denilebilir ki, içinde yaşadığımız piyasa düzeninde yaptığımız seçimler bir tür doğal zorunluluk değilse ve eğer seçimlerimiz gerçekse, o zaman nasıl bir ekonomik ve sosyal ortamda yaşayacağımız, başlangıçtaki yaşamamızı etkileyen dış koşullar kadar, bizim nasıl yaşamak istediğimize ve bu yönde nasıl bir irade ortaya koyduğumuza da bağlı olacaktır. Fakat bir toplumda bu istek ve iradenin gerçekleşebilmesi için gerekli kaynaklar eşitsiz bir şekilde dağıtılmışsa, o zaman aktörler arası bir çatışma kaçınılmaz olacaktır. Bir başka deyişle, içinde yaşadığımız piyasa düzeninde kaynakların eşitsiz dağılımı doğal bir zorunluluktan değil de, bazı iktisadi aktörlerin kendi çıkarlarını korumak için aldıkları stratejik kararlarla yaratılıyor veya devam ettiriliyorsa, bu durumda toplumda **ikili** bir yapı kaçınılmaz olacaktır. Bu ikili yapı içinde nüfusun önemli bir kesimi marjinalleşirken, diğer kesimi egemenliğini pekiştireceğinden, sosyal bir çatışma kaçınılmaz hale gelecek ve dolayısıyla kamu düzeni bozulacaktır. Bu nedenle, Liberal paradigmanın önerdiği serbest piyasa düzeni, aktörler arası güç ilişkilerine ve çatışmalarına yol açarak, toplumun evrim sürecinde ani çöküşlerle karşılaşma riskini artıracaktır.

Nasıl Bir Ekonomik Düzen?

Liberal paradigmanın önerdiği serbest piyasa düzeni "kendiliğinden" ve "doğal" bir düzen olduğu için herhangi bir düzeltici politika gerektirmez. İdeal olan bu düzenin gerçekleşmesi, piyasaların serbest bir şekilde çalışıyor olmasına bağlı olduğuna göre, bu koşulların sağlanması otomatik olarak en iyi sonuçların elde edilmesini garantileyecektir. Bu nedenle, benimsenebilecek en doğru politika politikasızlıktır ya da başka bir ifadeyle en uygun politikalar piyasalar üzerindeki engelleri kaldıran ve böylelikle piyasa sinyallerinin en doğru biçimde ortaya çıkmasını sağlayan politiklardır. İyi bir altyapı, profesyonel sendikacılık, etkin bir sermaye piyasası, özelleştirme, deregülasyon ve devletin küçültülmesi gibi politikalar bu türden politiklardır. Bunların dışında, piyasaları yönlendirmeye yönelik her türlü sanayi politikası (teşvik v.s.) dışsal bir müdahale olarak görüldüğü için bu paradigma taraftarlarınca benimsenemez.

İkinci paradigmaya göre, evrim sürecinin bizi nereye götüreceğini bilmesek de, iradi kararların kısmen de olsa kendi kaderimiz üzerinde etkili olması, nasıl bir

toplumda yaşamak istediğimiz konusunda bir çabayı anlamlı kılmaktadır. Sosyal çıkarlar arasındaki uyumsuzluğun yol açacağı çatışmaların olduğu huzursuz bir toplumda yaşamaktansa, bu çıkarlar arasında uzlaşmaların olduğu bir toplumda yaşamayı tercih edebiliriz. Öte yandan, uzlaşmanın ve eşitleyici telafi mekanizmalarının abartıldığı toplumlarda yaratıcılığın ve inisiyatifin önemsizleştiğini bildiğimize göre nasıl bir düzen sorusunun cevabı, bir yandan sosyal çatışmalara yol açmayan, bir yandan da bu çatışmaları giderecek uzlaşmaların abartılmadığı yeni bir anlayış üretmemizi gerektiriyor.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız düşünceler ışığında böyle bir düzen, herşeyden önce iktisadi çoğulculuğu teşvik etmesi gereken bir düzen olmalıdır. Çünkü, aktörler arasında farklı değer yargılarını, farklı örgütlenme biçimlerini farklı motivasyonları teşvik etmek, toplumun evrim sürecinde ayakta kalma şansını arttıracak bir yapı kazanmasına yol açacaktır. Ya da aynı anlama gelmek üzere, mevcut örgüt yapılarında çoğulculuğu teşvik etmek, örgütlerin daha sağlıklı gelişmelerine katkıda bulunacağından, ekonomik ve toplumsal yapıyı daha güçlü hale getirecektir. Çünkü her iktisadi aktörün içinde bulunduğu topluma (ya da örgüte) sunacağı farklı katkılar vardır ve bu katkıların sağlanabilmesi için gerekli kapıların açık tutulması ancak ekonomide ve sosyal hayatta demokratik bir çoğulculuğun benimsenmesiyle mümkündür. İkinci olarak böyle bir düzen, iktisadi gücü yüksek olanların bu güçlerini sürekli olarak sürdürmelerine sınırlamalar getirmeli ve gücün kötüye kullanımını kontrol altında tutmalıdır. Bunu yaparken, bir yandan da piyasa hiyerarşisinin alt sıralarında olanları kendi potansiyellerini gün ışığına çıkarabilmeleri için desteklemeli ve önlerinde yaratılmış yapay engelleri kaldırılmaya çalışmalıdır.

Üçüncü olarak böyle bir düzen yeni bir devlet - toplum ilişkisini oluşturmalıdır. Bu yeni ilişki daha çok devletin kötüye kullanılacak gücünü yeni yasal çerçeveler ve regülasyonlarla sınırlarken, aynı zamanda sivil toplum örgütlerinin de içinde yer alabileceği bölgesel, ulusal hatta uluslararası yeni kurumsal kontrol mekanizmalarını da içermelidir. Bu mekanizmalar, devletin fonksiyonlarından bazılarının devredileceği, kamuya veya özel kesime destekler verileceği durumlarda tüm toplum için uygun olması gereken kuralları oluşturmak ve hatta bu kararları almak üzere biçimlendirilmelidirler. Bir başka deyişle, özel-kamu mülkiyeti tartışmasında her ikisinin de katkılarını sınırlayabilecek bir anlayış benimsemektense, toplumda tarafların tümünün katkılarını içeren yeni bir **kamu alanı** tanımlanmalıdır.

Sonuç olarak, Liberal paradigmanın piyasa anlayışı, iktisadi aktörlerin güçlerinin olmadığı ve nedenle de kendilerini en küçük bir stratejik davranışta bulunmaksızın içinde buldukları koşullara uyarlamaya çalıştıkları, bütün bireysel inisiyatiflerin

homojen ve önemsiz bir düzeye indirildiği bir düzen anlayışıdır. Böyle bir düzende, iktisadi aktörler olarak bizlerin yapabilecekleri çok sınırlı olduğundan, veri koşullara en iyi uyumu sağlamaya çalışmaktan başka çare yoktur. Böylelikle varolana razı olmayı öneren Liberal paradigma aslında bunu yaparken varolanı da meşrulaştırmış olmaktadır ki bu da, toplumda varolan “iktisadi güç”ten başka bir şey değildir.

Öte yandan, yine iktisat literatüründe, adı konmamış olsa da alternatif bir paradigmanın varolduğu da açık. Bu paradigmaya göre piyasa düzeni, bir güç ilişkileri düzenidir ve başlangıç koşulları ve kurallar veri olsa bile, iktisadi aktörlerin stratejik davranışları bu düzenin önceden bilmediğimiz bir yöne evrilmesini sağlar. Bu nedenle bu paradigma “iktisadi güç”ü esas alan, böylelikle de “güç”ü değil aksine bireysel ve toplumsal “talepleri” meşrulaştıran bir anlayış sunmaktadır. Bu anlayış içinde stratejik kararların önemi, aynı zamanda bireysel ve toplumsal iradenin önemini de ortaya koyduğundan, toplumun önünde her zaman için gerçekleştirilmeye çalışılacak bir toplumsal proje var demektir. Bu projelerden birinin demokrat bir proje olup olmayacağı ise, yine, bu konuda bizim ne istediğimize ve nasıl davranacağımıza bağlı olacaktır.

Summary

Free market system in the Liberal Economic paradigm means that when each individual acts in his or her self-interest, the welfare of society is automatically assured. This is so called “invisible hand” of Adam Smith which insures the social welfare, even though individuals seek their own interests. In order to have such a system, one has to assume: 1- large number of firms which produce homegenous products, 2- free entry and exit in the markets. Yet, these assumptions also mean that there would be no “economic power” of any individual actors. The reason is obvious: the first assumption implies that no firm has any power to influence the market conditions in which it operates, the second, if any one of them got such power, it can not carry out too long because of competition which comes from new firms entering freely into the market. Therefore, in order to teorize an “ideal” economic system, the Liberal paradigm tries to exclude the “economic power” from the economic analyses and many unsettled discussions in today’s economic issues are in someway related to this effort.

Dipnotlar

¹ Nitekim Adam Smith, her ne kadar kapitalistler arasındaki rekabetin maliyet tasarrufları sağlayan yeni üretim yöntemlerinin bulunmasına yol açarak, üretkenliği ve refahı arttıracığını ileri sürmüştü de, kapitalistlerin kendi aralarında ücretleri düşürmek ya da fiyatları arttırmak yönünde birlikte davranarak diğerlerinin özgürlüklerini kısıtlayabileceklerini de belirtmiştir. Bkz. Dasgupta, 1985, s.....A.Smith, iktisadi aktörlerin bu yöndeki eğilimlerini şöyle belirtiyor. "Aynı işkolunda çalışan insanlar ara sıra da olsa neşelenmek ve eğlenmek için bir araya gelirler, fakat konuşmalar ya kamuya karşı gizli bir anlaşmayla ya da fiyatları yükselten için bir düzenlemeyle son bulur.". Smith, 1776,.....

² Yazı içinde "iktisadi güç" ve "güç" kavramlarını aynı anlamda kullandım ve bu kavramlarla ne demek istediğimi biraz da genel okuyucunun daha az ilgisini çekeceğini düşünerek bu notta belirtmeyi daha uygun buldum. Güç kavramı, iktisad güç anlamında çok çeşitli kaynakları ve biçimleri olan bir kavramdır. Tanımlamasındaki zorluğu belirtmek üzere şu anektod oldukça ilginçtir. Bir tıp fakültesinde öğrencilere "hastalığın" ne olduğunu tanımlamaya çalışan bir profesör yirmi farklı tanımlama yapıp ta öğrencilerinin hiç birini tam olarak tatmin edemediğini görünce şöyle demiş: "Bakın! eğer bir hasta bana gelir ve hasta olduğunu söylerse, o nedemek istediğini bilir, bende onun ne demek istediğini bilirim ki zaten önemli olan da bu değil midir?" (Rothschild, 1971 s.15). Bu anektotta olduğu gibi "güç" kavramı da "hastalık" kavramı gibi tanımlanması zor fakat bir o kadar da anlaşılması kolay bir kavramdır. Yinede bir tanımlama yapmak gerekirse, : Bir kişinin kendi isteğini, diğer kişiye (veya kişilere) karşı başarılı bir şekilde gerçekleştirebilme kapasitesi" olarak tanımlayabiliriz. (J.Pen, Rothschild 1971 içinde, s.97). Veya "... herhangi bir kişinin diğerleriyle çalıştığında kendi çıkarını uygulama yeteneği" olarak da tanımlanabilir. (Bartlett 1989, s.8) Bir başka tanımlamaya göre "Güç" diğer insanlara - aşağı yukarı uyacaklarını ön görerek -ne yapacaklarını söyleyebilme yeteneğidir". (Bartlett 1989, s.7) Bu güç tanımları anlaşılabilirliği gibi genel tanımlardır. Daha spesifik olarak piyasadaki fiyat, miktar gibi değişkenleri etkileme yeteneği olarak da tanımlanabilir. Yazıda iktisadi güç kavramını, bazı aktörlerin piyasa mekanizması içinde ve piyasa mekanizması vasıtasıyla özel yarar elde etmelerini mümkün kılan başlangıç pozisyonlarındaki eşitsizliklerden kaynaklanan, ve bu eşitsizliklere dayanarak, eşitsizlikleri sürdürmek ve artırmakla ilişkin stratejik davranabilme yeteneğini ifade eden bir kavram olarak kullandım. Böylelikle, iktisadi güç kavramı aktörler arası bir eşitsizliğe işaret ettiği gibi bu eşitsizliği kendi lehine artırabilme için gereken stratejik davranabilme yeteneğini de ifade etmektedir.

³ Burada Neoklasik iktisatçılarla Klasikler arasındaki rekabet kavramıyla ilgili farklılığa işaret etmek gerekir. Klasiklere göre rekabet, iktisadi aktörler arasında bir yarışmayı ifade eder ve bu

nedenle de dinamik bir süreç önerir. Eğer rekabet dinamik bir süreçse, rekabetçi bir davranış içerdiği kadar rekabeti bozucu bir davranış da içerir ki bu da, bu süreçte iktisadi gücün yaratılabilme olasılığını kabul etmek anlamına gelir. Nitekim, A.Smith'den, 1 numaralı dipnotta aldığım alıntı bu olasılığa işaret etmektedir. Neoklasikler bu olasılıktan da kaçmak istemişlerdir. Çünkü, içinde buldukları dönemde işçilerin kapitalistlere karşı örgütlenmeleri ve kapitalizme karşı tavır almaları, Neoklasikleri, kapitalizmin en çok refah vadeden bir sistem olarak, hiç bir aktörün bilinçli ve iradi kararlarıyla yönlendirilemeyecek bir sistem olduğu iddiasına götürmüştür. Bu nedenle de rekabeti bir **durum**, bir piyasa **yapısı** olarak statik bir şekilde tanımlamışlar ve bu yapının da oluşabilmesi için aktörlerin piyasa koşullarına etki etme gücünü iktisadi analizin dışına atan ve metin üzerinde durduğum varsayımları yapmışlardır. Bu, aynı zamanda şu anlama da gelmektedir: İktisadi aktörler olarak işçiler de kapitalistler de aynı durumdadırlar. Birinin diğerini sömürmesi söz konusu olamaz, çünkü hiçbirinin toplam durumu etkileyebilecek bir gücü yoktur.

⁴ Bu iktisatçıların başında Piero Sraffa, Joan Robinson ve Edward Chamberlin gelmektedir. İlk olarak Sraffa teoriyle gerçek durum arasındaki çelişkiye işaret etmiş ve ölçek ekonomilerinin tekelleşmeye yol açabileceğini belirtmiştir (Sraffa 1926). Daha sonraları, Robinson ve Chamberlin eksik rekabet veya tekeli rekabet adıyla anılan teorileri ortaya koydular (Robinson, 1969; Chamberlin, 1936). Her iki teori de, iktisadi aktörlerin reklam ve mal farklılaştırması yoluyla piyasa koşullarını nasıl etkileyebileceklerini ele almıştır.

⁵ Örneğin, Robinson daha sonra, ortaya attığı Eksik Rekabet Teorisini değerlendiren bir yazısında şöyle demektedir: "Economics of Imperfect Competition adlı kitabımda oligopolü ihmal etmemin nedeni, önemsiz olduğunu düşündüğümden değil, çözemediğimdir." (J.Robinson, 1953, s.584)

⁶ Aslında burada sözünü ettiğim daha sonra Sanayi İktisadi (Industrial Economics) adını alan İktisat literatürüdür. 1930'ların sonlarına doğru Eksik Rekabet teorilerinin ortaya attığı sorulara yanıt getirilemeyince "alıcı ve satıcıların **fiyatı etkilemeye yönelik kasıtlı davranışları** ve özellikle büyük ölçekli sanayi işletmelerinin politikaları üzerinde ampirik çalışmalara ağırlık verilmesi "(altını ben çizdim) (E. Mason, 1957, s.55) gerektiği öne sürülerek bu literatür oluşmuştur. Bu literatürün temel amacı, tam rekabet ve monopol piyasaları dışındaki ara-piyasaları biçimleyen güçlerin sınıflandırılması ve bu güçlerin piyasanın performansı üzerindeki etkilerini araştırmaktır. (E.T.Grether, 1970) ve (A.Phillips ve R.E. Stevenson, 1974). Bu literatür içinde, referans noktası tam rekabet olan "yapı-davranış-performans" adıyla anılan yaklaşımla bir piyasanın neden tam rekabetten uzaklaştığı sorgulanmakta. Çıkan sonuca göre anti-tröst yasaları ve kamu politikaları çerçevesinde durum düzeltilmeye çalışılmaktadır. Genel olarak anti-tröst yasaları iktisadi gücü üç konuda gidermeye ya da kontrol altına almaya

çalışmaktadırlar. Birincisi, firmalararası fiyat anlaşmaları, ikincisi egemen durumu kötüye kullanma, üçüncüsü ise şirket birleşmelerinin ve satınalmaların kontrolü.

Burada şunu da belirtmekte yarar var: İlk anti-tröst yasası 1890'da A.B.D.'de çıkarılan Sherman Act'dir. Bu yıllarda egemen iktisat yaklaşımının Neoklasik iktisat olduğu düşünülürse, iktisadi güç konusunun iktisatçılardan çok daha önceleri gerçek hayatta önemli bir konu olarak ortaya çıkmış olduğu anlaşılır. (Tabii burada Marksist okulu dışarıda tutmak gerekir. Çünkü marksistler başından beri iktisadi güç konusunu analizlerinin en önemli konularından biri olarak görmüşlerdir.)

⁷ Bu görüşler, 1970'lerin başlarında Sanayi iktisatının geleneksel yaklaşımı olan 'Yapı-Davranış-Performans' paradigmasına alternatif olarak, daha çok Chicago Okulu'na bağlı iktisatçılar tarafından ortaya atılmıştır. Burada, bu alternatif paradigmanın nasıl doğduğunu kısa da olsa açıklamakta yarar olabilir. Geleneksel YDP paradigması çerçevesinde yapılan çalışmalar zımni olarak kârlılık ve yoğunlaşma arasında nedensel bir ilişki varsayıyorlardı. Örneğin bir piyasada kârlılık ve yoğunlaşma arasında bulunan pozitif bir ilişki, yoğunlaşmanın birleşme ve uyumlu davranış ortamı yaratarak, fiyatların maliyetlerden kopmasına yol açtığı (yüksek kârlılığın ve iktisadi gücün) bir işareti olarak kabul ediyorlardı. Bu çerçevede de anti-tröst otoritelerinin sözkonusu piyasayı yakından izlemeleri, birleşme ve uyumlu davranışları engellemeleri öneriliyordu.

Oysa Demsetz gösterdi ki bulunan pozitif ilişki nedensel bir ilişki olmadığı gibi iktisadi gücün fiyatların şişirilmesinden başka nedenleride olabilir (Demsetz, 1973). Demsetz'e göre benzer ölçeklerdeki firmalardan daha düşük maliyetler elde etmekten ya da tüketici gözünde daha iyi bir ürün üreten olmaktan gelen bir üstünlüğü yaratmış olan firmalar, rakiplerinden daha fazla büyüyebilirler ve daha yüksek rantlar elde edebilirler. Bu durumda daha büyük bir boya sahip olmak ve daha yüksek karlar elde etmek, fiyatların şişirilmesinden değil, yaratılmış üstün bir etkinliğin maliyetleri kısmasından kaynaklanır. Bu çerçevede, karlılık ve yoğunlaşma arasında bulunan pozitif ilişki doğrudur, ama bu, kârlılığın, fiyatların şişirilmesiyle elde edildiğini değil, aksine maliyetlerin kısılarak elde edildiğini gösterir.

⁸ Yarışmacı piyasa modeliyle ilgili olarak bkz. (Baumol, 1982) ve (Baumol ve diğerleri, 1982)

⁹ Bu nokta için bkz. Jacquemin 1987, s.100.

¹⁰ Bu eleştiri için bkz. Shepherd 1984.

¹¹ Özellikle A. Jacquemin "The New Industrial Organization" adlı kitabında böyle bir alternatif paradigmanın genel hatlarını çizmektedir. İktisat ve biyoloji arasında, son zamanlarda yaygın bir ilişki varsayan ve aslında liberal paradigmanın uzantısı niteliğinde olan Bioeconomics adlı

literatüre eleştiriler getirerek, yine biyolojide varolan başka benzetmelerle farklı bir paradigmanın da var olabileceğini ileri sürmektedir. (A. Jacquemin 1987)

¹² Böyle bir rekabet ve piyasa anlayışı, iktisadi düşünce tarihi içinde çoğunluğu İskandinav İktisatçılar tarafından ortaya atılmıştır. Parametre Teorisi (Parametre Theory) adı verilen bu teoriye göre, rekabet bir süreçtir ve bu süreçte firmalar çeşitli parametrelerle yarışır. Neoklasik iktisadi, bu parametrelerden yalnızca ikisiyle (fiyat ve miktar) uğraştığından dolayı eleştiren bu iktisatçılar, onu “dar” ve “kısmi” olarak nitelemektedirler. Bu iktisatçılara göre, firmaların manipülasyonuna açık fiyat ve miktar parametrelerinin yanı sıra reklam, kalite, model, araştırma-geliştirme, borç ve kredi gibi daha çok parametre vardır. Bkz. R. Frisch 1951. ve G. Mickwitz 1958.

¹³ Bu tür bir önerme totolojik ve ispatlanamaz bir önermedir. Bireysel seçimlerin dahi, aşkın bir doğal düzenin yerine getirilmesi olarak görmek, Liberal paradigmayı bir inanç durumuna indirger.

¹⁴ Bkz. A. Jacquemin 1987, s.198

Kaynakça

- Baumol, W.J.** “Contestable markets: an uprising in the theory of industry structure”, *American Economic Review*, Vol. 72, No.1, Mart 1982. s.1-15.
- Chamberlin, E.** *The Theory of Monopolistic Competition*, Cambridge, Mass. : Harvard University Press. 1936.
- Dasgupta, A.K.** *Epochs of Economic Theory*, New York: Basil Blackwell, 1985.
- Demsetz, H.** “Industry structure, market rivalry, and public policy”, *Journal of Law and Economics*, No.16, s.1-10.
- Frisch, R.** “Monopoly-Polypoly-The Concept of Force in The Economy”, *International Economic Papers*, No.1, 1951, s.23-36.
- Grether, E.T.**, “Industrial Organization: Past History and Future Problems”, *American Economic Review*, Vol.60, No.2 (Mayıs 1970), s.83-89.
- Jacquemin, A.** *The New Industrial Organization*, Oxford: Clarendon Press, 1987.
- Mason, E. S.**, *Economic Concentration and The Monopol Problem*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press. 1957.

- Mickwitz, G.** "The Means of Completion at Various Stages of Production and Distribution", *Kyklos*, Vol. 4 (1958), s. 509-521.
- Pen, J.** "Bilateral Monopoly, Bargaining and the Concept of Economic Power", *Power in Economics*, Ed. K.W. Rothschild, Baltimore: Penguin Books. Inc. 1971,
- Phillips, A ve R.E. Stevenson,** "The Historical Development of Industrial Organization," **History of Political Economy**, Vol: 6 (1974), s.324-342.
- Barlett, R.,** *Economics and Power*, Cambridge Univ. Pr., 1989, Cambridge.
- Robinson, J.** "Imperfect Competition Reviseted", *Economic Journal*, Vol. 63, Mart 1953, s. 580-595.
- Robinson, J.** *The Economic of Imperfect Competition*, (İkinci Baskı), London: Macmillan Co. Ltd. 1969.
- Rothschild, K.W.** *Power in Economics*, Baltimore: Penguin Books, Inc. 1971.
- Shepherd, W.G.** " 'Contestability' vs. Competition", *American Economic Review*, Vol. 74, No. 4, Eylül 1984, s. 572-87.
- Smith, A.** *The Wealth of Nations*, Baltimore: Penguin Books, Inc. 1970.
- Sraffa, P.** "The Law of Return Under Competitive Conditions", *Economic Journal*, Vol.36, (Aralık 1926), s.535-550.